

СЕКЦІЯ 2

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

СТРАТИФІКАЦІЙНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

STRATIFICATION CHANGES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

У статті наголошується на актуальності та необхідності проведення наукових досліджень, присвячених вивченню питань змін та тенденцій у соціальній структурі українського суспільства в умовах повномасштабної російської агресії. Особливо підкреслюється, що науково обґрунтовані результати таких досліджень здатні відіграти велике значення у формуванні дієвої стратегії протистояння ворогові в інформаційній війні. Адже інформаційний складник є надзвичайно важливою частиною неоголошеної гібридної війни. «Боротьба за умисли та настрої людей стає чи не стрижнем гібридної війни», – наголошує автор монографії «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» Ігор Рущенко.

У статті розглядаються різні парадигмальні підходи до визначення поняття «соціальна стратифікація», пояснення його природи та впливу на розвиток суспільства: функціоналістський (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур), конфліктологічний (К. Маркс, М. Вебер) та еволюціоністський (Г. та Дж. Ленські). Приділено окрему увагу розкриттю бачення феномену соціальної нерівності в роботах автора, терміна «соціальна стратифікація» П'юріма Сорокіна. Зроблено акцент на багатомірівному просторі, в якому вчений розглядав соціальну нерівність та на необхідності «для більшого педантизму» проводити аналіз по кожному критерію окремо.

Вивчено доробок українських науковців, присвячений цій тематиці. Розглянуто доцільність застосування базових критеріїв стратифікації – економічний (рівень доходу), політичний (рівень доступу до влади), професійний (престижність професії), освітній (рівень освіти) – до вивчення українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення, а також запропоновано та обґрунтовано необхідність виділення «впливу на громадську думку» як окремого критерія нерівності на такому етапі.

Ключові слова: соціальна структура, соціальна стратифікація, гібридна війна, інформаційна війна, критерії стратифікації.

The article emphasizes the relevance and necessity of scientific research devoted to the study of changes and trends in the social structure of Ukrainian society in the conditions of full-scale Russian aggression. It is emphasized separately that the scientifically based results of such studies can play an important role in the formation of an effective strategy for opposing the enemy in the information war. After all, the information component is an extremely important part of an undeclared hybrid war. "The struggle for people's minds and moods is almost becoming the core of the hybrid war", emphasizes the author of the monograph "Russia-Ukraine hybrid war: Sociological perspective" Ihor Rushchenko.

The article examines different paradigmatic approaches to defining the concept of "social stratification", explaining its nature and influence on the development of society: functionalist (E. Durkheim, T. Parsons, K. Davis, W. Moore), conflict-oriented (K. Marx, M. Weber) and evolutionist (H. and J. Lenski). Particular attention is paid to revealing the vision of the phenomenon of social inequality in the works of the author of the term "social stratification" Pyryim Sorokin. Emphasis is placed on the multi-layered space in which the scientist considered social inequality and on the necessity to analyze each criterion separately "for greater pedantry".

The work of Ukrainian scientists devoted to this topic was studied. The expediency of applying the basic criteria of stratification – economic (income level), political (level of access to power), professional (prestige of the profession), educational (level of education) – to the study of Ukrainian society in the conditions of a full-scale Russian invasion is considered, and the necessity to allocate "influence on public opinion" as a separate criterion of inequality at this stage.

Key words: social structure, social stratification, hybrid war, information war, stratification criteria.

УДК 316.3:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.2>

Германова Ю.Д.

аспірантка кафедри соціології і публічного управління
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Вступ. «Гібридна війна», «війна четвертого покоління», «війна нового типу» – це все дефініції, які вчені дають російській агресії стосовно України з 2014 року. Автор монографії «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» Ігор Рущенко аналізує ці визначення та інші, що використовують військові аналітики, та наголошує на об'єднавчій для них усіх тезі про те, що це – війна, яка комбінує традиційні та нетрадиційні методи. «Але гібридна війна розширює соціальний складник протистояння

і може розглядатися як соціальний проєкт, бо агресор заздалегідь готує соціальну базу інвазії, формує на майбутньому театрі воєнних дій «п'яту колону», розколює соціальне середовище на ворогуючі групи, формує суб'єктів воєнних дій у вигляді агресивних соціальних рухів, продажних місцевих еліт, кримінальних натовпів тощо», – підкреслює автор [15, с. 22].

В умовах повномасштабного російського вторгнення українське суспільство постало перед викликами, з якими досі не доводилося

мати справу соціумам в інших державах, адже ця війна має низку характерних особливостей, що й окремо ускладнюють ситуацію, але в комплексі вони посилюють ефект у геометричній прогресії. Зокрема, країна-агресор навіть через рік після початку активних бойових дій не об'явила війну, ховаючи дійсність за аморфним формулюванням «спеціальна військова операція (СВО)». В Україні країна-терорист проголосила цілями «СВО» розпличчасті «денаціфікацію» та «демилітаризацію», в наступних випадках агресія може бути завульована під будь-які інші «високі цілі».

Російський агресор має шалені, безмежні апетити і все частіше в експертних колах виринає твердження, якщо його вчасно не зупинити, то доля України чекає ще, як мінімум, декілька сусідніх країн, зокрема пострадянського простору, та тих, які входили до так званого комуністичного табору.

З 24 лютого 2022 року в українському суспільстві відбулися і продовжують відбуватися глобальні соціокультурні трансформації, які мають бути ґрунтовно досліджені та проаналізовані. В умовах триваючої війни це завдання набуває особливої актуальності, адже якщо ворог збирає відповідні дані, аби зруйнувати Україну як державу, то для нашої країни результати соціологічних розвідок на цьому напрямі дають можливість вибудувати ще більш ефективну стратегію протистояння таким спробам.

Мета цієї статті полягає у вивченні глибинних змін та тенденцій у соціальній структурі українського суспільства, що відбулися внаслідок широкомасштабного російського вторгнення. У вітчизняній науці соціальна стратифікація здебільшого розглядається з економічної позиції, проте в умовах, що склалися, такий підхід видається неоднозначним та спірним.

Виклад основного матеріалу. Феномен соціальної нерівності поставав у фокусі наукових інтересів учених у галузях суспільних наук протягом багатьох десятиліть. Його намагалися пояснити, обґрунтувати представники різноманітних шкіл та напрямів. Увесь спектр теоретичних доробків об'єднує одна теза – чим більш складною та розвиненою є структура суспільства, тим більше диверсифікацій буде представлено [14, с. 5]. Іншими словами, в добу первіснообщинного ладу практично не існувало соціальної нерівності, адже всі члени суспільства (суспільної групи) виконували однакові функції, що робило тотожним їх положення порівняно з іншими.

Еволюція людства, зокрема, розділ суспільної праці та формування держав призводили до розшарування суспільства. Але перед тим, як ретроспективно розглянути наукові підходи до вивчення соціальної нерівності, варто зупинитися на питанні соціальної структури

суспільства. Адже саме у структурованому суспільстві, в якому чітко визначені функції та місце різних соціальних груп, виникає диференціація.

Під соціальною структурою суспільства розглядають ієрархічну цілісну систему його складників – соціальних спільнот, груп, взаємозв'язаних та взаємодіючих між собою. Для виділення цих соціальних спільнот можуть використовуватися різні критерії: соціально-демографічні, соціально-класові, соціально-професійні, соціально-етнічні тощо [11, с. 6].

Тобто базовими характерними ознаками соціальної структури є системність, цілісність та ієрархічність. І саме два останні поняття покладено в основу феномену соціальної стратифікації.

Зазначимо, що термін «стратифікація» походить від латинського слова «strata» і означає прошарок, нашарування. Спочатку поняття використовувалося в геології, де під ним розуміється послідовне вертикальне розміщення шарів геологічних відкладів. Соціологи запозичили його, проводячи аналогію із суспільством, яке формується з різних верств, прошарків, класів, що розміщуються в загальній системі в ієрархічному порядку [11, с. 11].

Ентоні Гіденс розглядав чотири основні види стратифікаційних систем в історичному зрізі: рабство, каста, стани та класи. Вчений наголошує, що нерівності, що лежать в основі рабства, каст та станів, передбачені або законом, або релігією, тоді як класове розшарування не затвержене «офіційно», а виникає внаслідок впливу економічних чинників, що визначають матеріальні обставини людського життя [14, с. 5].

Перші три системи – закриті, тобто неможливе або надзвичайно складне переміщення між різними стратифікаційними рівнями. Класи – відкрита система, а отже, можливий перехід з одного до іншого, тобто соціальна мобільність.

Відшукати першопричини соціальної нерівності намагався ще Платон. Його модель соціальної структури складалася з трьох верств: філософів, воїнів та робітників. Нерівність давньогрецький філософ пояснював об'єктивним державним законом [5, с. 240].

У соціологічній науці виділяється три базових підходи до пояснення природи феномену стратифікації: функціоналістський, конфліктологічний та еволюціоністський. Погляди вчених, що дотримуються різних концепцій, різняться як у баченні наслідків існування соціальної нерівності, так і в оцінці цього явища та його впливу на суспільні відносини. Однак тезу про те, що соціальна нерівність виникає в результаті розподілу суспільної праці і, по суті, зумовлена ним, розділяють представники всіх підходів.

Прибічники функціоналістської концепції (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур) розглядають стратифікацію як необхідний стимул розвитку суспільства [14, с. 5]. Їхня позиція полягає у тому, що для заняття певними видами діяльності людям необхідно більше розумових здібностей, таланту та знань, ніж в інших сферах. У цьому контексті ті, хто виконують більш складні функції та займають більш відповідальні посади, мають отримувати і вищу винагороду. З позиції функціоналістів, це формує своєрідну конкуренцію, в результаті якої такі посади мають обійняти найрозумніші та найбільш професійно підготовлені кадри. Тобто стратифікація розглядається функціоналістами як позитивне та безальтернативне явище, що забезпечує оптимальне функціонування суспільства.

Еміль Дюркгейм у роботі «Про поділ суспільної праці» (1893) розкриває суть соціальної диференціації через поняття механічної та органічної солідарності. Вчений вкладає в поняття механічної солідарності відносини у простих суспільствах, недиференційованих, де така солідарність досягається за рахунок уніфікованості всіх його членів. Індивіди подібні, адже мають однакові почуття, цінності, бачення.

Органічна солідарність виникає в диференційованих суспільствах. Дюркгейм проводить аналогію з живою істотою, у якої кожен орган виконує унікальну функцію, без якої неможлива повноцінна робота всього організму. Тобто диференціація суспільства призводить до його згуртованості: індивіди різні і це призводить до консенсусу [1, с. 316]. При цьому вчений підкреслював примат суспільства над індивідом.

Прибічники іншого – конфліктологічного – підходу (К. Маркс, М. Вебер) розглядають соціальну стратифікацію як негативне явище. Автор теорії класів та класової боротьби Карл Маркс вбачав першочергове джерело соціальної нерівності в економічній сфері – відносинах власності та первинному розподілі матеріальних благ.

Детально вивчаючи капіталістичний устрій, що панував у тогочасній Німеччині, Маркс сформулював тезу про антагоністичні відносини між протидіючими класами (експлуаторами та експлуатованими), які виступають основним чинником соціального розвитку суспільства [6, с. 258]. Ця теза наскрізно проходить у всіх його наукових працях.

У «Маніфесті Комуністичної партії» – творі, написаному Марксом спільно з Фрідріхом Енгельсом у 1848 році, автори зазначають: «Історія всіх суспільств, що існували донині, була історією боротьби класів. Вільний та раб, патрицій та плебей, поміщик та кріпосний, майстер та учень, коротше, гнобитель та при-

гноблений, перебували у вічному антагонізмі один до одного, вели безперервну, то приховану, то явну боротьбу, яка завжди закінчувалася революційною перебудовою всієї суспільної будівлі чи спільною загибеллю класів, що борються» [8].

Причини утворення класів, іншими словами – диференціації суспільства, Маркс вбачав у суспільному розподілі праці. На його думку, класи виникають і вступають у протидію через різне положення та різні ролі, що індивіди виконують у виробничій структурі суспільства [6, с. 258].

Варто наголосити, що Маркс, виділяючи лише два класи (у сучасному йому суспільстві – буржуазія та пролетаріат), окреслював і наявність інших проміжних соціальних груп (ремісники, дрібна буржуазія, торговці, селяни-власники). Одночасно він не розглядав їх як потенційних агентів змін, вважаючи, що проміжні класи не володіють ні ініціативою, ні історичним динамізмом, і на момент кульмінації конфлікту між класами кожному доведеться визначитися, долучитися до сторони буржуазії чи пролетарів [1, с. 154].

Превалювання економічного складника над політичним, соціальним, іншими в поглядах Маркса наочно демонструють введені ним поняття «базису» та «надбудови». «У суспільному виробництві свого життя люди вступають у певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному щаблю розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому вивисується юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість», – наголошує Маркс [1, с. 157–158].

Макс Вебер також є представником конфліктологічного підходу, проте його погляди на соціальну нерівність мають суттєві відмінності від вчення Маркса. М. Вебер розглядав стратифікацію в більш широкому контексті, визначаючи економічний критерій лише як один з низки інших складників соціальної ієрархії. «Три автономні виміри стратифікації», які за Вебером детермінують місце у суспільній ієрархії, – це власність, влада та престиж. Диференціація за принципом власності призводить до появи економічних класів; у випадку влади – з'являються політичні партії; відмінності у питанні престижу, статусу – формують страти [3, с. 311].

Нерівність, за М. Вебером, – явище природне, яке мало місце завжди протягом існу-

вання людства через різний ступінь розвитку індивідів (моральний, фізичний, інтелектуальний). Вчений наголошував, що нерівність можна або мінімізувати за допомогою заходів соціального характеру, або надавати кожного відповідно до його здібностей [1, с. 519].

Третій підхід до пояснення феномену стратифікації – еволюціоністський – синтетичний і в загальних рисах являє собою поєднання певних положень двох попередніх концепцій. Його автори – Герхард і Джін Ленські – спростовували тезу функціоналістів про те, що стратифікація завжди є необхідною, корисною і неминучою, однак зазначали, що в певних ситуаціях це відповідає дійсності.

Існування соціальної нерівності еволюціоністи пояснювали двома чинниками: природними потребами та конфліктом, що виникає на ґрунті розподілу додаткової вартості, цінних ресурсів. Відповідаючи на питання, чи дійсно стратифікація є двигуном розвитку суспільства, Ленські зазначали, що вона може як сприяти, так і ускладнювати життя суспільства, а нерівність у винагородах за різні обов'язки та види діяльності може бути як справедливою, так і навпаки [14, с. 6].

Автор терміна «стратифікація» Питирим Сорокін наголошував, що соціальна нерівність – не лише характеристика суспільства, а й важливе джерело його розвитку. «Зрівнялівка в доходах, відношенні до влади, власності позбавляє індивіда внутрішнього стимулу до дій, самовдосконалення, а отже, забирає у суспільства важливу рушійну силу», – зазначав Сорокін [12, с. 362].

Вчений детально викладає своє бачення щодо існування феномену стратифікації в усі епохи, в усіх політичних устроях і навіть у кожній «постійній соціальній групі». Сорокін розглядав соціальну нерівність у багатшаровому просторі, зазначаючи при цьому, що різноманітність може бути зведена до трьох форм стратифікації: економічної, політичної та професійної. Вчений наголошував, що за загальним правилом люди, які належать до вищого прошарку за якимсь одним показником, зазвичай входять до цього ж прошарку й за іншими критеріями. Однак, підкреслював Сорокін, з цього правила існує багато виключень, тож «для більшого педантизму необхідно піддати аналізу кожну з форм окремо» [16, с. 304].

Підхід Сорокіна щодо виділення трьох базових форм стратифікації – економічної, політичної та професійної – залишається діючим і досі з невеликим доповненням: соціологи додали ще один критерій – за рівнем освіти [16, с. 296].

Безумовно, соціальна структура будь-якого суспільства не є статичною, вона перебуває у постійному русі, переформатовуючись під нові виклики та поточну ситуацію. При цьому в історії є приклади змін стратифікаційних сис-

тем і еволюційним, і революційним шляхом. Перший варіант оптимальніший, особливо якщо йдеться про суспільство зі складною структурою [11, с. 15].

Українське суспільство в цьому контексті не є виключенням. Особливо враховуючи, що наша держава стала незалежною всього 31 рік тому, і за цей час пережила незліченну кількість і внутрішніх, і зовнішніх викликів, які не могли не позначитися на соціальній структурі суспільства.

Наталя Коваліско відзначає, що трансформація українського суспільства «супроводжується соціально-структурними перетвореннями, формуванням нових прошарків, груп, зміною місця у стратифікаційній системі вже існуючих, що зумовлюють формування нових статусно-рольових відносин індивідів, маргіналізацію та зміну соціальної самоідентифікації». [11, с. 17]. Ця теза була оприлюднена майже 14 років тому, проте трансформаційні процеси, що були характерні для українського суспільства тоді, залишаються актуальними і нині. Певною мірою навіть посилюючись, враховуючи кардинальну зміну соціального порядку денного, викликану повномасштабним російським вторгненням.

За роки незалежності питання стратифікації українського суспільства неодноразово поставало у фокусі наукового інтересу низки дослідників. Зокрема, цій темі присвячена розгорнута стаття Елли Лібанової «Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання» (2003). Авторка наголошує, що «соціальну структуру та характерні ознаки суспільної поведінки визначає передусім економічна система суспільства» і аналізує стратифікаційні процеси в Україні за перші 12 років незалежності з позиції полярних варіантів частини середнього класу в суспільстві [7].

Василь Масальський та Денис Скородумов у статті «Зміни у соціальній структурі України в 1998–2011 рр.: досвід наукового аналізу» (2011) також підходять до питання стратифікації українського суспільства з економічного виміру, використовуючи типологію класів, запропоновану Вільямом Ллойдом Уорнером. «Теорія соціальної стратифікації пояснює причини і сутність нерівності людей у суспільстві, соціального розшарування на бідних і багатих», – зазначається у статті, тож логічно заключити, що рівень доходів – єдиний критерій, який розглядають автори [9].

Економічний підхід до стратифікації українського суспільства вибрала і Оксана Бондар-Підгурська у статті «Соціальна стратифікація українського суспільства на шляху до сталого інноваційного розвитку» (2012). Авторка розглядає середній клас як основу суспільства всіх розвинених країн, при цьому

наголошуючи, що структура українського суспільства навіть під впливом економічних реформ характеризується «крайньою нестійкістю». Для вирішення проблеми О. Бондар-Підгурська пропонує скористатися розробленою нею структурно-логічною схемою формування середнього класу в Україні, підкреслюючи важливу функцію держави в цьому процесі [3].

Анна Домаранська у статті «Стратифікація населення України згідно з оцінками нерівності» (2012) вибирає підхід, який диференціює суспільство не лише з економічного погляду. Авторка статті розробила власну багатовимірну методику конструювання стратифікованої класифікації: використовуючи як емпіричні дані первинну інформацію, отриману в рамках Міжнародної програми соціального дослідження, науковиця вибирає змінні, що характеризують нерівність у різних сферах соціального життя, скорочує перелік, застосовуючи факторний аналіз; використовуючи рівняння множинної регресії, розраховує ознаку, що класифікує респондентів по чотирьох типах уявлень про нерівність: «максимальна нерівність»; «помірна нерівність»; «мінімальна нерівність» та «мінімальна рівність» [5].

Світлана Оксамитна та Анжела Патракова вивчають структуру українського суспільства крізь призму престижності професій та видів занять. Науковиці порівняли динаміку оцінок престижності низки професій і занять за результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України 1999 та 2007 років [14, с. 6–7]. Своєю чергою Олена Симончук проаналізувала український соціум, застосовуючи три альтернативні схеми класового аналізу Джона Голдторпа (класова модель базується на відносинах зайнятості; диференціація відбувається на підставі володіння засобами виробництва – роботодавці, самозайняті, наймані працівники, а остання група ще диференціюється за ознакою характеру їхніх стосунків з роботодавцем – за трудовим контрактом або службові відносини), Еріка Оліна Райта (неомарксистська схема; заснована на багатовимірній моделі експлуатації, представлена у вигляді матриці з 12 категорій; три основні класи: вищий – контролює основні ресурси, середній – контролює деякі з них, нижчий – не контролює ресурси; паралельно між класами існують прошарки, становище яких неоднозначне) та Геста Еспін-Андерсена (постіндустріальна класова схема; базується на диференціації професійних занять за секторальною/галузевою ознакою, що згруповані у три паралельні набори і відповідають різним типам поділу праці: первинний, фтордистський і постіндустріальний, в останніх двох заняття стратифіковані залежно від ступеня влади, відповідальності та рівня кваліфікації) [14, с. 11–13].

Проведений теоретичний аналіз демонструє, що тенденцію в підході до розгляду цього феномену в наукових колах – велика частина вчених тяжіє до одновимірної економічної парадигми.

Але виникає питання, наскільки такий підхід може бути застосований до українського суспільства в умовах війни?!

На поточний момент опубліковано ще не так багато наукових доробків, присвячених проблематиці стратифікації українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення, проте емпіричні соціологічні дослідження проводяться низкою установ, зокрема, Київським міжнародним інститутом соціології, соціологічною групою «Рейтинг» (загальнонаціональні опитування в умовах війни). Зміни у статусній та класовій самоідентифікації українців в умовах війни в рамках колективної монографії «Українське суспільство в умовах війни. 2022» описала Олена Симончук. Аналізуючи в якості емпіричної бази дані омнібусу, проведеного КМІС 7–13 вересня 2022 р. (N = 2000), вчена наголошує, що в уявленнях українців про своє соціальне та економічне становище зафіксовано суттєву негативну динаміку, до того ж порівняно з наслідками пандемії, зміни, викликані війною, є швидшими та глобальнішими [18, с. 252, 259].

Відповідно до 15-ого загальнонаціонального опитування в умовах війни, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 23–24 липня 2022 року, 86% опитаних говорять, що економічне становище України за останні півроку погіршилося (у січні ц.р. таких було 70%), на погіршення власного добробуту вказують 74% (у січні – 52%). При цьому 39% тих, хто мав роботу до війни, втратили її, а половина працюючих зазнали зниження зарплати від 10% і більше [13].

Тож застосування виключно економічного підходу до соціальної стратифікації українського суспільства не продемонструвало б об'єктивної картини.

Аналогічна ситуація з професійним критерієм та градацією за рівнем освіти – втрата постійної роботи, необхідність переселення з окупованих територій чи районів бойових дій до відносно спокійних регіонів чи за кордон, змусили велику кількість українців працювати на нижчих посадах, ніж до війни, або ж взагалі не відповідно до спеціальності та професійних навичок. Інший приклад – українці, які стали військовослужбовцями Збройних сил України, інших формувань, увійшли до складу підрозділів територіальної оборони. Рівень доходів, престиж, високе місце в управлінській структурі – все це втратило значення, змінившись військовою ієрархією.

Розглянемо політичний критерій. Тут, безумовно, також з'являються певні особливості,

детерміновані повномасштабним російським вторгненням. Як влучно зазначають автори монографії «Українське суспільство в умовах війни» (2022), «війна вводить розрізнення, які по-новому сегментують населення, помітно зменшуючи наслідки традиційних ознак, що диференціюють і стратифікують громадян» [18, с. 21].

І в цьому контексті видається доречним виділити окремо критерій впливу на громадську думку. Безумовно, його можна було б розглядати в рамках політичного підходу, проте існує кілька аргументів на підтримку його самодостатності:

- у постіндустріальному або інформаційному суспільстві головним засобом виробництва є інформація, наукові знання (Елвін Тофлер «Третя хвиля»);

- технологічні досягнення (зокрема, поява і розвиток технології Web 2.0) радикально змінюють соціальну комунікацію, що дає можливість будь-кому апелювати до великого, невизначеного кола осіб завдяки соціальним мережам, іншим технологіям. Необхідно лише бажання та цікавий, привабливий контент;

- інформаційна війна є важливим складником протистояння російському агресору. «Боротьба за уми та настрої людей стає чи не стрижнем гібридної війни», – наголошує І. Рущенко в монографії та додає, що «звичка до вільної преси, слова і думки стають уразливою точкою» [15, с. 27].

В умовах війни значення інформації, доступу до оперативних даних щодо поточної ситуації збільшується в геометричній прогресії. Сучасні технології значно розширюють можливості отримання інформації, традиційні засоби масової інформації втратили багаторічну практично монополію на формування громадської думки, багато в чому поступаючись новітнім медіа.

Зокрема, відповідно до результатів досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології з 3 до 26 травня 2022 року, новини із соціальних мереж дізнаються 76,6% українців, з Інтернету (без урахування соцмереж) – 61,2%. Для порівняння, телебачення залишається джерелом інформації для 66,7% опитаних, радіо слухають 28,4%, а друковані ЗМІ читають 15,7% опитаних [10].

Якщо більш детально зупинитися на структурі соціальних мереж, то найбільшою популярністю серед українців користується «Telegram» (65,7%), за ним іде «YouTube» (61,2%) та «Facebook» (57,8%). 48% опитаних використовували «Viber», 29,1% – «Instagram», 19,5% – «TikTok», 8,9% – «Twitter». Тобто більше українців активно споживають контент соціальних мереж, а отже, він у тому числі детермінує їхню точку зору та погляди [9].

Наскільки глобальним є такий вплив на громадську думку, можна побачити по двох непрямих доказах:

- **аудиторія.** З 24.02.2022 відбулося стрімке зростання аудиторії низки каналів у соціальних мережах та кількості підписників у найбільш цікавих авторів. Наприклад, кількість підписників одного з найбільш популярних українських Telegram-каналів «Лачен пише» вже перевищила мільйон. За одну ніч проти 24 лютого цей показник збільшився з 50 до 70 тисяч [2].

- **результати.** З початку повномасштабного російського вторгнення значного поширення набула практика збору коштів на військові потреби у соціальних мережах. Наприклад, усього за добу шоумен і блогер Сергій Притула зміг зібрати на «Байрактари» для військових практично 300 млн грн [19]. Кількість підписників Притули у мережі «Фейсбук» становить 1,4 млн.

Безумовно, лідери громадської думки в мережі з'явилися не з початком широкомасштабної війни і не через неї, ця категорія існувала і раніше. Однак з 24.02.2022 вона ще більш викристалізувалася, трансформувалася. Аналізуючи їхню публічну діяльність, можна виділити характерні ознаки:

- висока, стабільна активність у соціальних мережах (інші майданчики, зокрема, традиційні медіа виступають як доповнення, але повністю не підміняють собою Інтернет);

- тема протидії російському агресору наскрізно проходить в усьому контенті;

- залученість до волонтерської діяльності, збору коштів для військових та цивільних, які потребують допомоги;

- цінування власного капіталу суспільної довіри, моральна відповідальність перед аудиторією за достовірність поширюваної інформації, адже частина каналів у соціальних мережах, окремих особистостей, які отримали на початку повномасштабного вторгнення кредит довіри від підписників, але не відповідали вищеперерахованим критеріям, відчули відтік розчарованої аудиторії. Адже середовище вкрай конкурентне і кожен неточний крок може стати фатальним для соціального капіталу.

Таким чином, виділення впливу на суспільну думку як окремого критерія для стратифікації українського суспільства на цьому етапі видається необхідним для отримання більш повного та всебічного уявлення про його структуру.

Висновки. Повномасштабна російська агресія істотно перекроїла соціальну структуру українського суспільства, по-іншому сегментуючи його. Чи можна розглядати такі зміни як безповоротні, говорити зарано. Відповідь на це питання з'явиться лише через певний час після закінчення війни. Але зафіксувати стан у моменті та продовжити відслідковувати/

вивчати його у динаміці видається необхідним. Особливо в умовах триваючої «гібридної війни», коли такі науково обґрунтовані тези та пропозиції мають можливість допомогти напрацювати максимально ефективну стратегію протидії ворогові, що вповні використовує всі доступні механізми ведення інформаційної війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Заг. ред. і предисл. П.С. Гуревича. Москва : Видавнича група «Прогрес» – «Політика». 608 с., 1992.
2. Блогер Ігор Лаченков (Лачен): У нас не має бути якихось терористичних партій. Усе, що з «русским миром» буде пов'язано, – це тероризм. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/11/7357406/>.
3. Бондар-Підгурська О. Соціальна стратифікація українського суспільства на шляху до сталого інноваційного розвитку. 2012. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_21_ekon/stat_21/30.pdf.
4. Воронкова В.Г. Філософія : навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 460 с.
5. Домаранська А. Стратифікація населення України згідно з оцінками нерівності. 2012. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2118/Domaranska_Stratyfikatsiia_naselennia_Ukrainy.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Ільїн В.В. Філософія : підручник. В 2-х ч. Київ : Альтерпрес, 2002. Ч. 1: Історія розвитку філософської думки. 463 с.
7. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. 2003. URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-2-2003/socialna-stratifikacija-ukrainskogo-suspilstva-sproba-statistichnogo-viznachennja-ta-vimirjuvannja/>.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. 1848. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/1848/manifesto.htm>.
9. Масальський В.І., Скородумов Д.С. Зміни у соціальній структурі України в 1998–2011 рр.: досвід наукового аналізу. 2011. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2011_4_26.pdf.
10. Найчастіше новини під час війни українці отримують із соцмереж – опитування «Опори». URL: <https://detector.media/infospace/article/199761/2022-06-01-nauchastishe-novyny-pid-chas-viyny-ukraintsi-otrymuut-iz-sotsmerezh-opytuvannya-opory/>.
11. Основи соціальної стратифікації : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2009. 328 с.
12. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник. Київ : Академвидав, 2007. 484 с.
13. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23–24 липня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html.
14. Рахманов О.А. Соціальна стратифікація і класова структура суспільства : навчально-методичний комплекс. Київ : КНЕУ, 2011. 21 с.
15. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / І.П. Рущенко. Харків : ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.
16. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.
17. Соціологія : підручник / Ред. Віктор Городяненко. 3-те вид., перероб. і доп. Київ : Академія, 2006. 542 с.
18. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
19. Українці за добу зібрали 296 млн грн на купівлю «Байрактарів»: як долучитися. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/ukraintsy-sutki-sobrali-296-mln-grn-priobretenie-1655983888.html>.